

**ULUSLARARASI KINALIZÂDE
AİLESİ SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER KİTABI**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
KINALIZADE FAMILY
PAPERS**

**ندوة عالمية لعائلة قتالي زاده
كتاب الندوة**

31 Mayıs 1-2 Haziran 2012

31 May-1-2 June 2012

2012/ 31-1-2 /مايو- يونيه /

Isparta / Türkiye / Turkey / التركية

2014 /كانون الاول , ديسمبر / Aralık / December

SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları

KINALIZÂDE ALİ EFENDİ VE EVRİM FİKRİ

Mehmet BAYRAKDAR*

Özet

Evrım kavramı üzerinde durulduktan sonra, bunun tarihiyle ilgili kısa bazı açıklamada bulunulacaktır. Gerek Batı'da ve gerekse İslam dünyasında bazı kişiler evrım fikrinin kökenlerini Aristo'ya veya Anaximandre kadar götürürler. Bazı Müslüman bilginler ise, Farabi'den Mevlana'ya kadar birçok düşünürü de evrımci görmüştür. Yukarıda zikrettiğimiz konular tartışılırken, konularla ilgili yanılgılara işaret edilecek ve bunları yaparken de Kınalızâde'nin görüşleri bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Abstract

Kınalızâde and The Concept of Evolution

Firstly I would like to clarify the modern concept of evolution and to discuss very shortly whether one could go to find the roots of evolution in Aristotle or Anaximander, or not. As it is known some westerns have tried to find it in some Greek thinkers. On the other hand some Muslim scholars have presented many Muslim thinkers such as Farabi, Mawlana, so on as modern evolutionists. Criticizing such viewpoints I would like to evaluate Kınalızâde's thought concerning the theory of evolution.

Kınalızâde Ali Efendi'nin evrım düşüncesi olup olmadığını ve evrım kuramıyla ilgisi kurulan sözlerinin ve fikirlerinin tanıtıp değerlendirmekten önce, genel anlamıyla çok kısa da olsa evrım kavramı tarihi ve kökenleri üzerinde kısaca durmak gerektiğine inanıyorum. Bu bize, gerçekten Darwin'den önce kime ve

---

* Prof.Dr. Yeditepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü

buarada Kınalızâde Ali Efendi'ye, hangi anlamda evrimci demenin veya dememenin doğru olup olmadığını söyleme imkânı verecektir.

İslâm dünyasında “Tekâmül”, “Tatavvür”, “İstihâle”, “Teceddüd” ve “Tehavvül” gibi kavramlarla karşılaşmış ve karşılaşmakta olan darwinizim veya evrim kavramını genel olarak canlı türlerinin veya genel anlamda varlığın kökenini, ortak tek bir canlı veya cansız varlıktan uzun süreçte doğrusal ve ardışık olarak en basitten karmaşığa doğru değişim ve gelişimle açıklayan kuram olarak açıklayabiliriz. Evrim kuramı, bilindiği gibi, özlerin ve suretlerin değişimini öngörür ve türlerin dönüşümünü ve geçişini kabul eder.

Darwin'in “Türlerin Kökeni” adlı eseri 1859 yılında yayınlandıktan sonra gerek Batı'da ve gerekse İslâm dünyasında evrim fikrinin kökenlerini Darwin'den önceki dönemlerde arayanlar olmuştur. Bazı bilginler evrim fikrini, Sokrat öncesi filozoflardan Anaksimandros, Empedokles, Tales gibi düşünürler ile Aristo'ya kadar götürmüşlerdir;¹ hatta bazıları St. Grégoire de Nyseco ve St. Augustin gibi kilise babalarını ve teologları evrimci saymışlardır.²

Evrim kavramının öncüsü gösterilen bu düşünürlerden hiçbirisi evrimci olamaz. Çünkü örneğin Anaksimandros'un insan balıktan çıkmıştır şeklinde anlatılan görüşü evrime uymaz; o halde balıktan küçük canlılar nereden ve neden türemiştir? Aristo metafizik olarak türlerin sabit olduğuna inanır. Ona göre tek bir öz tek bir suret olabilir. Dolayısıyla öz ve suret değişmediği için Aristo'yu bir evrimci görmeye imkân yoktur. St. Grégoire ve St. Augustin temelde Eflatuncu ve Yeni-Eflatuncu olduklarından onları evrimci kabul etmek hiç mümkün görünmemektedir. Tales ve Empedokles filozoflar arke tipler üzerinde durmuşlardır. Su, hava, toprak ve ateş arke kabul edilmiştir. Örneğin Tales'in suyu hangi anlamda arke olarak belirlediği tartışma konusu olmuştur. Genellikle Tales'in bildiğimiz maddi sudan bahsettiğini kabul edilir; ancak E. Gilson gibi bazı yorumcular sözkonusu suyun maddi su olmadığını, “Âb-ı Hayat” anlamında manevi bir su olduğunu söylerler. Her ne olursa olsun, hakkında daha fazla bilgiye sahip olmadığımız Tales'in görüşünü evrim olarak nitelemek de mümkün değildir. Birçok batılı bilgin de, İlkçağ Yunanlı filozoflar da evrim fikrinin olamayacağını söylerler.³

İslâm düşüncesinde evrim fikrinin varlığına ilk dikkat çeken batılı bilgin ve oryantalist Fr. Dieterici olmuştur. O, İhvânü's-Sefâ'da ve İbn Haldûn'da gördüğü evrim fikriyle Darwin'in fikirleri arasındaki benzerliklere dikkat çekmiştir.⁴ Fr. Dieterici'nin çalışmasından etkilenmiş olduğunu tahmin ettiğimiz J.W. Draper şöyle der: “Çağımızda yeni olarak doğduğunu zannetmekte olduğumuz bazı

---

¹ Eastman (Ch.R.): “Le Premier des Précurseurs de Darwin”, Extrait de la Revue Scientifique, 24 Haziran 1905, s. 10-11; Rostand (J.): L'Evolution des Espèces, l'Histoire des Idées Transformistes, Hachette, Paris, 1932, s. 7-17; “Evolutionisme”, Grande Larousse, c. IV, s. 833-834.

² Carles (J.): Le Transformisme, Que Sais-Je, No: 502, PUF., Paris, 1970, s. 10-12.

³ Clagett (M.): Greek Scienco in Antiquity, New York, 1976, s. 53; Collingwood (R.C.): The Idea of Nature, Oxford, 1954, s. 82.

⁴ Dieterici (Fr.): Der Darwinismus im Zehnten und Neunzehnten Jahrhundert, Leipzig, 1878.

fikirlere onların (Müslümanların) eserlerinde görmekle bazen hayrete düşmekteyiz. Bu cümledendir ki, canlı varlıkların modern evrim ve gelişim doktrini, onların mekteplerinde okutulup öğretiliyordu. Hatta onlar cansız varlıklara ve minerallere bile teşmil etmekle bu doktrini, bizden çok daha ileri götürüyorlardı.”⁵

Dieterici ve Draper gibi batılıların İslâm düşüncesindeki evrim fikrine dikkat çekmelerinden sonra, hem bazı batılılar, hem de bazı Müslüman bilginler konuya eğilmişlerdir; Fârâbî’den Nasrûddin Tûsî’ye, İbnü’l-Arabî’den Mevlânâ’ya, Câhız’dan İbn Haldûn’a, Birnûnî’den Kınalızâde Ali Efendi’ye kadar bazı Müslüman düşünürleri evrimci göstermişlerdir. Bilindiği gibi bu ve benzeri bilginleri evrimci kabul etmede ve tanıtmada, Müslümanlar arasından öncülük edenler, bilindiği gibi Şiblî Numânî, İzmirli İsmail Hakkı ve Muhammed Hamidullah gibi bilginler olmuştur.

Gerçekten yukarıda isimleri anılan veya anılmayan diğer bazı bilginlerimizin hepsi evrimci sayılabilir mi? Bu soruya cevap olabilmesi için, başta modern evrim kuramının genel bir tanımını yaptık. Evrim kuramı hakkında da her geçen gün yeni şeyler söyleniyor ve söylenmeye devam edeceğe benziyor. Bunlardan en önemlisi, bütün canlı türlerinin bir canlıdan türemiştir şeklindeki klasik evrim kuramının önermesine karşılık bugün bazı evrimciler bütün canlılar cansızdan (abiogenesis) türemiştir önermesini gönderme taşımaktadırlar. Dolayısıyla konuyla ilgili gelişmeler dikkate alındığında Darwin öncesi hangi bilginin ne anlamda evrimci olabileceğini belirlemenin biraz zorlaştığını söylemek mümkündür. Ancak bütün canlı türlerinin ve hatta evrenin ortak bir ata veya varlıktan türeyerek varolduğunu ve türler arası geçişi kabul eden bilginler evrimci olarak görülebilir.

Daha önceki “İslam’da Evrimci Yaratılış Teorisi” çalışmamızda biz temkinli davranma yoluna giderek, çoğu kimselerin aksine Farabi, İbn Sina ve Suhreverdi gibi Meşşâî ve İshrâkî filozofları evrimci saymamıştık. Çünkü bu filozoflar, Aritto gibi hem türlerin sabitliğine inanırlar ve hem de evrime neden olduğu söylenen faktörlerden bahsetmezler. Onları evrimci görenleri yanıltan nokta, Yeni-Eflatuncu kozmoloji modeline dayanar varlık tabakalaşmasından veya mertebelerinden bahsetmeleri ve bu bağlamda varlıkların bir alta veya bir üste göre fiziksel ve manevi yetileri açısından az gelişmiş veya daha üstün saymalarıdır. Bu, asla onların evrimci oldukları anlamına gelmez. Aynı şekilde Mevlânâ hâric evrimci oldukları söylenen İbnü’l-Arabî gibi sufileri de evrimci görmemiştik; çünkü onların “Devriye” veya “Tenezzülât” dedikleri varlık mertebeleri anlayışlarının da gerçek evrim fikriyle hiçbir ilgisi yoktur.

Şimdi sayıyı daha da daraltarak, daha önce evrimci saydığımız, fakat yine de kuşkulu olarak sade kendilerinden alıntılar yaparak anlattığımız İhvânü’s-Sefâ, Mevlânâ, İbn Miskeveyh, İbn Haldûn ve Kanılızâde Ali Efendi gibi düşünürlerinde de evrimci sayılmayacağı düşüncesinde olduğumuzu belirtelim. Kelimenin tam anlamıyla evrimci sayılabilecek düşünürler Nazzâm, Câhız, Birûnî, İbn Tufayl ve İbn Nefs’tir. Aşağıda Kınalızâde Ali Efendi’den aktaracağımız parçadan da açıkça

---

⁵ Draper (J.W.): History of the Conflict between Religion and Science, New York, 1898, s. 118.

anlaşılacağı gibi, ne onda, ne de İbn Miskeveyh, İbn Haldûn, Tûsî, Mevlânâ ve benzeri düşünürlerde biyolojik anlamda türden türe geçiş sözkonusu değildir. Farabi'nin dereceli ve mertebeli kozmoloji anlayışından etkilenmiş bilimler, onun gibi madenler, bitkiler, hayvanlar ve insan gibi dört varlık âlemini derecelendirirler. Bu varlık âlemlerinin ferdlerinin bazılarının diğerlerine üstünlüklerinin ve yetkinliklerinin, evrim yoluyla zamanla kazanılmış olduğunu söylemezler; Tanrının onları daha baştan öyle derecelendirerek yaratmasıyla verilmiş olduğunu kabul ettikleri anlaşılıyor. Yani bu durum onların tabiatları gereğidir. Bu âlemlerin her birisinin bir en alt ufkundan ve bir en üst ufkundan bahsedip, bir âlemin en üst ufkundaki varlık kendinden sonra gelen âlemin en alt ufkundaki varlığa benzediklerini, onun daha gelişmiş şekli olduğunu söylerler; fakat birinin diğerine dönüşerek oluştuğuna vurgu yapmazlar. Örneğin hayvanlar âleminin, insana en yakın, en üstün ve gelişmiş varlıkları olarak Kınalızâde at, fil ve maymunu gösterir. Fakat insanın bu varlıklardan birisinden evrimle türediğini söylemez veya bunu en azından açıkça belirtmez. Dolayısıyla Kınalızâde, İbn Miskeveyh, İbn Haldun, Tûsî, Mevlânâ, Devvânî, İhvânü's-Sefâ'da türden türe geçiş, yani bir türün başka bir türe dönüşmesi sözkonusu değildir. Bu açıdan, yukarıda da belirttiğimiz gibi bu bilginleri de, biyolojik anlamıyla evrimci görmek doğru olmaz diye düşünüyoruz.

Son tahlilde, A.Sıdika Oktay'ın da isabetle belirttiği gibi,⁶ Kınalızâde'de biyolojik evrim anlamıyla değil; varlıkların yaratılış sürecinde fiziksel ve manevi olarak sahip oldukları özelliklerinin yetkinleşmesi veya tabii gelişim anlamıyla bir tekamül fikrinin var olduğunu söyleyebiliriz. Bu yargı, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bizim evrimci saymadığımız fakat birçok kişinin evrimci saydığı İhvânü's Sefâ'dan Mevlânâ'ya birçok düşünür için de geçerlidir.

İbn Miskeveyh'in cansızlardan insana yaratılışla verilmiş artan kemaliyet seyrinin olduğunu veya Allah'ın varlıkları en basitten en mükemmele doğru yaratmış olmasını söylemesini, el-Fevzü'l-Asgar adlı eserinin "Nübüvvet'in İspatı" bölümünde anlatmış olması da, bize onun ve onu izleyen Nasreddin Tusi, Celaledin Devvânî ve Kınalızade Ali Efendî gibi düşünürlerin amacının varlığın biyolojik anlamda bir evrimini açıklamayı amaç edinmediklerini gösterir. Esas amaçları, yaratılıştan verilen ve sonradan kazanılan manevi kemaliyetle, varlıkların en üstünü görülen peygamberlerin peygamberliklerinin hak olduğunu tabii varlık düzenini içerisinde ispata yöneliktir. Zaten sözkonusu bütün bu düşünürler, İbn Miskeveyh gibi tekamülü, manevi bir yetkinlik görerek, sadece peygamberlik ve ispatıyla ilgili bir konu olarak anlatmışlardır. Ne İbn Miskeveyh ve ne de ondan etkilene Kınalızâde Ali Efendi ve Erzurumlu Hakkı gibi bilginler neticede manevi bir tekamül ve onun niçinliğinin açıklanmasıyla ilgilenmişlerdir. Başka bir ifadeyle tekamül metafiziği yapmakla yetinmişlerdir. Nazzâm, Câhız, Birûnî, İbn Tufeyl ve İbn Nefs'in aksine tekamülün nasıllığı konusuyla ilgilenmemişlerdir.

Ahlâk-ı Alâî'den Kınalızâde'nin kemalleşme anlamındaki tekamülden bahsettiği bölümleri aşağıya aktarmayı uygun buluyoruz. (Not: Kınalızâde Ali

---

⁶ Oktay, (A.S.): Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî, İstanbul, İz Yay., 2005, s. 134.

Efendi'nin biyolojik tekamüden bahsetmediğini gösteren ifadelerine vurgu yapmak için onlar koyu yazılmıştır).

“Bilinmelidir ki, tabîî cisimler cisim olma yönünden hepsi müsavi ve mertebeleri eşittir. Rütbe ve fazilet yönünden, bir cismin diğerine önceliği ve meziyeti yoktur; zira bütün cisimleri tek bir tarif içine alınmakta ve hepsi tek bir Heyûlâ (İlk Madde)'yle var olmaktadır.

Her ne kadar dört basit unsur, nevelerinin çeşidiyle ve oluş biçimleriyle birbirinden ayrı ve farklıysalar da, bu fark, fazilet mertebesinde fazla ayrılığı icab ettirmez. Belki unsurlar ancak makamca denktirler. Fakat unsurlar arasında karışma ve birleşme meydana gelip de, terkip bütünü içinde dengelenmemeye yakınlığına göre, aralarında fark ve üstünlük hâsıl olur. Çünkü mürekkepte (onu meydan getirenler arasında) hakikî denge mümkün değildir. Nitekim bu, tabiat ilimlerinde isbatlanmıştır. (Bir unsur) mürekkepte ne kadar dengeye yakın olursa, o kadar daha yüksek ve mükemmel, dengeye yaklaşımında kendinden aşağıda olanlardan daha üstün olur. Zira denge arttıkça, kendi mizacı geçici olur, mürekkeplik sıfatından pay alır; hakikî Vâhid, Celle Celâlu'ya intisabı ve O Hazret'e münâsebeti fazla olur, kâmil sûret ve ona gereken özellikler, Mebde-i Feyyaz'dan gelen belirtileri kabul etme yeteneklerine göre tam olur. Böylece kısa bir giriş yapıldı.

İmdi bilinmelidir ki, unsurî cisimler iki kısımdır: Basit ve Kürekkeb.

Basit dördtür: Birincisi, ateştir ki, sıcak ve kurudur. Tabîî mekânı her şeyin üstünde, ay feleğinin çukurunun altındadır. Çünkü o, mutlak bir hafifliğe sahiptir. Hafiflik yüksek olmayı gerektirir. İkincisi havadır ki, sıcak ve nemlidir; kemânı ateşin altındadır. Zira izâfî hafifliğe sahiptir. Üçüncüsü su'dur ki, soğuk ve nemlidir. Mekânı havanın altındadır. Zirâ izâfî ağırlığa sahiptir. Dördüncüsü, topraktır ki, soğuk ve kurudur. Mekânı hepsinin altındadır. Zira mutlak ağırlığa sahiptir mutlak ağırlık, en aşağı olmayı gerektirir.

Mürekkeb iki kısımdır: şöyle ki, mürekkeb olarak meydana gelen şekil (cisim), ya terkebini uzun zaman koruyabilir veya koruyamaz. Koruyamayanlar tâm olmayan mürekkeblerdir. Bulut, çığ ve benzerleri gibi meteorolojik hâdiseler bunlardandır. Uzun zamanı koruyanlar tâm mürekkeblerdir ki, bu da üç cinstir. Biri maden, biri nebat, biri hayvandır. Önce geçtiği gibi bunlara “Mevâlid-i Sâlise” derler. İnsan nevisi, hayvan cinsinden en şerefli ve en üstündür.

Öyleyse üstünlük derecesi dört olur: Maden, nebat, hayvan ve insan. Her cismin neveleri arasında da üstünlük vardır; yani cismin bazı neveleri diğerlerinden daha üstündür. Her cinsin en üstün nevi, üstün cinsin en aşağı nevine yakın olup, birçok özellik ve vasıfta ortaklırlar.

İlki, madenler içinde mercan dedikleri cevherdir. **Gerçi bu, madenlerdendir**, amma, hakikatte onda gelişme ve büyüme özelliği kaydedilmiştir. Hatta madenler makamından terakki edip üreyici nebat âleminin ufkuna dahil olduğu bilinmektedir.

Bitkiler âleminde bu hal ile muttasıf olan hurma ağacıdır ki, his ve iradî hareketin belirtileri onda peyda olmuştur. Misâl, hurma ağacının bazısı erkek, bazısı dişidir. Erkek, dişî tarafına meyl ve harekete amâdedir. Erkekten tohum ve nutfe gibi bir nesne dişîye vasıl olmadıkça, dişî meyve vermez. Hatta bazı

çiftçilerin, hurma ağaçlarından bazılarının bazılarına eğilerek tohumlarının vâki olduğu nakledilmiştir. Bu, bir aşk eseridir ki, hayvanatta yaygın ve meşhurdur. Hurma ağacının başında Cemmâr denen ak bir nesne vardır. Bu, hayvanların yüreği mertebesindedir ve tabîî hareketinin kaynağıdır. Ona bir felâket gelse veya suda boğulsa, hurma ağacı ölür. Hadis-i Nebevi'de onun üzerinde büyük bir övgü vardır: Halanız hurma ağacına hürmet ediniz; çünkü o Âdem'in geri kalan çamurundan yaratılmıştır. ***Bu mertebe, bitki âleminin nihayeti ve hayvanlar âleminin ufkunun başlangıcıdır.***

Bitki âleminde daha üstün âlem, hayvanlıktır. Onun en aşağısı isfancât (sünger) dedikleri bir ak nesnedir ki, denizde olur. Daralıp genişlemekle irâdî hareket eder. Ondan yukarıdaki hayvanlar doğurucudur ki, yaz günleri irkinti sularda, çiftleşme ve döllenme olmadan, mücerred sıcaklığın değişkenliği ve toprağın yardımıyla hayat bulur ve irâdî olarak hareket ederler. Dış hislerle muttasıf olup, beslenme isteğiyle süratle hareket ederler. Bu tür hayvanların örneği, pire ve bit dedikleri hayvanlarla onlara benzeyenlerdir. Bunların bitkilerden üstünlüğü his, irâdî hareket ve gıda talepleriyledir.

Bunlardan üstün hayvanlar da vardır ki, saldırılar ve zararlardan korunmak için kazab kuvvetleri dışıdır. Herbirinin kötülüklerden korunma kuvvetine uygun âletler verilmiştir. Bazıları mızrak biçimindedir ki, geyiklerin başlarındaki boynuzlar gibi; bazıları süngü ve hançer biçimindedir ki, vahşi hayvanlar ve kuşlardaki çengel ve pençe gibi; bazıları gürz şeklindedir ki, at ve katırın tekmeleri gibi; bazıları ok şeklindedir ki, kirpiklerde vardır; nitekim bazı memleketlerde canavar şeklinde olanları vardır ki, cildinde büyüyen ok'u düşmanına fırlatır.

Bütün silahları kullanamayan eksik kuvvetli hayvanlara, düşmandan korunmak ve zararları önlemek için, başka sebepler ve âletler verilmiştir. Bunlar, uçma, sıçrama, eğilip bükülme ve hızlı koşma kuvvetleridir ki, bunlar kuşlardan kekliklerde ve çullukta, hayvanlardan ceylanlarda, denizlerdeki balıklarda mevcuttur. Kurnazlık ve hile kuvveti tilki ve tavşana verilmiştir.

Eğer derin düşünülürse, anlaşılır ki, ister yırtıcılar, ister kuşlar, ister dört ayaklı, ister böcekler olsun, bütün hayvanlara nevelerinin ve sülâlelerinin devamı için lüzumlu ve mühim olan âletler ve vasıtalar en mükemmel ve tüm olarak, âlemin Başlatıcısı, Hâkim ve Yaratıcı tarafından verilmiştir. Yiyeceklerini ve içeceklerini temin için acâib ve ilginç ilham ve bilgiler verilmiştir ki, bunu akıllar ve yaratıkların en bilgileri ifade etmekte aciz ve yetersiz kalır. Nitekim bal arısı altıgen evcikler yapar, derinlikleri aynı ve tamdır; köşeleri eşittir. Altıgeni seçmelerin hikmeti şudur: Altıgen daireden küçük bir şekil ve daire daha geniştir. Ancak dairevî şekiller bir araya getirildikleri zaman, aralarında boşluk kalması zarureti vardır. Böylece mekân zâyî olma durumu vardır. Halbuki altıgenler birleştirilince, aralarında hiçbir boşluk kalmaz ve asla mekân zayi olmaz. Dörtgenler de bir araya getirilse, gerçi boşluk kalmaz, ancak dörtgen, altıgenden daha dardır. Hem geniş olan, hem de boşluk bırakmayan altıgenden daha başka bir cisim düşünülemez. Bu ince yerleşitir ve tertibin, bu sanatkârâne işleyiş ve terkinin ortaya çıkmasından, geometri uleması acze ve hayrete düşmüştür...

Hayvan nevelerinin en mükemmeli ve en yükseği, insanlık âleminin ufkunun en yakını ve onun aşağısı at, fil ve maymundur; kuşlardan da, papağandır.

Bu nevinin zekâsı ve anlayışı, özellikle maymun ve filinki açıktır. **Bunların yukarısı ve son mertebesi, insan âleminin bir aşağısıdır.** Şu tâifeler bunlardandır: Etrafı çöllerle, dağlar ve ormanlarla kaplı yerlerde yaşayanlarla, soğğun hakim olduğu Kuzey bölgelerde yaşayanlar. Bunların mizaçları ham ve gelişmemiş olup, insan nevi olmaya lâyıık i'tidalin sonuna ulaşamamışlardır.

Nitekim anlatılır ki, Cezire-i Tûlid'ten ötede Kuhistan'da oturan Türkler vardır lâyıık-i itidâlî insandan nasibsizdirler; anlayışları ve zekâları acem hayvanlarına yakındır; lugatleri ve sözleri, acem hayvanlarının küçüklerinininkine benzer. Onların ötesinde, insan yaratığına benzer hiçbir yaratık yoktur. Aynı şekilde, Güney kutbu şehirlerinde insan fertleri dahi, çok sıcaklıktan dolayı mizaçları yanık olmakla i'tidalden uzaklaşmışlardır. Hind yarımadasının kenarındaki Java adaları ve Berberlerin bölgelerinde bulunan tâifeler gibi ki, **bunlar Nasnas ve Şevnem adamdırlar. Bunların insan nevinden oldukları sabitse de, aşağı durumda olanlardır...**

Yüksek sınıf ve yüce sakinler, meşhur belirli iklimler, özellikle dengeli ve mamur kabul edilen dört iklimdedir. Bu mertebede olanlara gelince, zikredilen insan fertleri arasındaki farklar, zorunlu şeylerden ve gayri ihtiyarî sebeplerden doğan ayrılıklardır. Bu mertebeden sonrakilerdeki ayrılıklar, kemâlet ve fazilet elde etme, ahlâkı yüceltme, bili kazanma, gayret ve çalışma mümkün kuvveleri fiili kuvvelere geçirme derecelerine göre olur. Bazı fertlerin fazileti ve yücelmesi, anlayış kuvvesini, sezgi sanatının acıabliğini ve gizli güçleri kullanmalarıyla olur. Bazı fertlerin fazilet ve yücelik mertebesi, onlardan da üstündür ki, akl-ı selimi kullanma, faydalı ameller işleme, ince ilimler ve fenlerin hakikatlerini, derin meselelerin inceliklerini kavramakla akıl erdirme yetisini zihinde taşımakla olur. Bunların da üstü, İlâhî ilham ve Rabbânî kemâletle, velilik dairesine ve Hak Teâlâ'ya vâsıl olup, nefsî eksiklerden uzak, anlayış talebiyle irşâd ve sülûk etmekle, kemâl makâm ve Melek-i Zülcelâl dairesine erişmekledir. **Bunların da üstünü, en mükemmel ve en üstün tabaka, Enbiyâ ve Esfiyâ'dır."**

Kınalızâde Ali Efendi: Ahlâk-ı Alâ'î, İstanbul, 1145, ss.37-41